

Tárgyilagosság, érzékenység, misztikum

Tárnok Zoltán kisepikája

1. Tárnok Zoltán

A nyolckötetes szerző, Tárnok Zoltán írásművészete meglehetősen visszhangtalan. Hét kötetéről megjelentek kritikák, értékelések, amelyek kiemelik tárgyilagosságát, társadalmi érzékenységét és pontos nyelvi eszközeit (pl. Thiery 1978; Hornyik 2011; Domonkos 2011, 2016; Kemsei 2012; Kelemen 2012), de az író művészetét nem sikerült középre (ma úgy mondják: a kánonba) helyezni, kultusz, de legalábbis értelmiségi párbeszéd részévé tenni. Igaz lehet rá az, amit a hálózatkutató Barabási Albert-László ír a teljesítmény és a siker kapcsán: a teljesítmény fontos, de a sikerhez hálózat kell¹ (Geri 2019: 6–10). Tárnok Zoltán nyolcadik kötete válogatás, mintegy esszencia a korábbi kötetekből – és ennek kapcsán lehetőség kínálkozik írásművészetének (jelen esetben főleg szövegszerkesztésének, stílusának) az áttekintésére és értékelésére (Tárnok 2018). Tárnok Zoltán *Kereszt a falon* című válogatott elbeszéléseket tartalmazó kötete 11 elbeszélést foglal magába 7 korábbi kötetéből. A válogatáskötetet Horváth Bence szerkesztette.

A korábbi jelenkori irodalomtörténeti összefoglalókban említik a nevét (Pomogáts 1982: 549), rövid életrajzát (Fazakas 1988: 418). Ez utóbbiból tudható: 1943. november 8-án született Pestszenterzsébeten, az ELTE magyar-történelem szakán végzett, volt tanár, szakszervezeti aktivista, 1975-től a Kortárs munkatársa, 1977-től olvasószerkesztője, 1980 és 1983 között a Mozgó Világ rovatvezetője. (1976-ig Farkasházi Zoltán néven publikált.) Megjelent könyveinek jegyzéke a most megjelent válogatáskötet végén olvasható: *Végjátékok* (elbeszélések, Szépirodalmi, 1977), *Szédülés* (elbeszélések, Szépirodalmi, 1985), *Méz és mérég* (kisregény, Pesti Szalon, 1993), *Az árnyék* (kisregény, Kortárs, 1996), *Távolodva* (válogatott elbeszélések, Pytheas, 2011), *Az ötödik égtáj* (elbeszélések, Kortárs, 2012), *Nehéz dió olcsó áron* (tollrajzok, Kortárs, 2017).

¹ „A teljesítmény az, amit az egyén csinál: fut, festményt fest, tételt bizonyít, könyvet ír. A siker viszont az, ahogyan a közösség ezt érzékeli és jutalmazza. Másként fogalmazva: a teljesítményünk rólunk szól, de a siker a többieknek múlik” (Geri 2019: 7).

2. Tárnok Zoltán írói világa

2.1. Az író kispikájának (elbeszéléseinek, kisregényeinek) helyszíne egy mikrovilág: Budapest, azon belül pedig szinte kizárólag a VIII. kerület és annak is jól körülhatárolható része: a Baross utca, Horváth Mihály tér, Rákóczi tér. A művekben szereplő helyszínrajz (topográfia) rendkívül pontos, részletező, azonosítható. A VIII. kerület köztudottan erős ihletadó. Talán éppen „kétarcúságának” köszönhető ez: hiszen történelmi része a nagypolgárságé, a Palotanegyed és ellentéte a munkáskolóniákkal zsúfolt Külső-Józsefváros. Leginkább Fejes Endrének köszönhető, hogy az „ezerszer áldott és átkozott” VIII. kerület irodalmi toposzá vált (*Rozsdatemető* 1962, *A hazudós [és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből]* 1973). Az irodalomtörténetbe Molnár Ferenc írta be *A Pál utcai fiúk* című regényével (1907). A VIII. kerület irodalmi és nyelvi topográfiáját írók sora alakította: Mándy Iván (*Mátyás tér*), Bereményi Géza (*Teleki tér*), Deák László (*Horváth Mihály tér*), újabban Pál Dániel Levente (*Baross utca és környéke*). Megörökítették a *Nyócker* című rajzfilmben (rendező: Gauder Áron, 2004). Kemsei István (2012) így jellemzi a sajátos topográfiát: „A Fűvészkerttől a Múzeum-kertig vonulnak az örök einstandolók, a Pásztorok, aprócska élete árán is védi a megmaradt, haza-képzeletnyi világ-grundot a folytonosan megeinstandolt Nemecek; azóta is szól a Nagyfuvaros utcában Mándy Iván verklije; a Teleki tér is azzá a zsbongó életté változik, amilyenné Bereményi Géza a maga remekműű Eldorádójában és novelláiban képbe és szövegekbe álmodta; a Horváth Mihály téri játszótéren ugyanúgy hintáznak a kamaszok az alkonyatban, mint Tárnok Zoltán Méz és mérreg című elbeszélésében (*Távolodva*, 2011) vagy Deák László egyik korai versében, a *Környezetismeretben* (Magasles, 1979).”

Tárnok Zoltán műveinek mikrovilágában a konkrét helyszínek a következők: Népszínház utca (sarok), Teleki tér, Aggteleki utca, Salétrom utca, Horváth Mihály tér (iskolaépülethez közeli sarok), Baross utca, (Baross utcai) klinika, Koszorú utca, Rigó utca, Zrínyi utca, Kálvin tér (körforgalom), Múzeum utca (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat), Múzeumkert, józsefvárosi fiókkönyvtár, [Lenin] körüti sajtópalota, Dohány utca, Gong eszpresszó, Mester utca, Bérkocsis utca, Ibolya presszó, Bezerédi utcai általános iskola, Halló büfé, Lordok háza, Móricz Zsigmond körtér, Boráros tér (HÉV-baleset), Erzsébetváros, Barát utca, Békásmegyér (lakótelep, lakásrobbantás).

2.2. Árnyékos oldal. Az író világának középpontjában a kisember, a marginalizálódott ember, a periférián, leszorított sorban élő ember, másként „alsóproletár”, „proli”, vagy ahogy ma emlegetik: a lúzer áll. A művek orosz realistákra emlékeztető jellege miatt eszünkbe jut a „felesleges ember” is. Többségében az értelmiségi közbeszéd, a politikum és a művészet ingerküszöbét el nem érő, „másik, ismeretlen Magyarország” polgárai, akiknek a sorsa változatlanul és változtathatatlanul látszik. Irodalmi stílusban úgy határozhatnák meg – ahogy az írónál több helyen is megjelenik –: emberek az élet árnyékos oldaláról. Tárnok Zoltán kispikájának rendre visszatérő eleme az árnyék. Az árnyék magyar nyelvi kollokációi misztikus világot idéznek: *a gyanú árnyéka, árnyék után kapkod, ár-*

nyékként követ, árnyékot kerget, árnyékot (sem) vet, akasztófa árnyéka, előrevetíti (rávetíti) árnyékát, az árnyékának is köszön, az árnyékától is megijed, nem ijed meg a saját árnyékától; szóláshasonlatok: *elsuhan, mint az árnyék, kísér, mint az árnyék, fordul, mint az árnyék, gyenge, mint az árnyék, sötét, mint az árnyék*; közmondások: *Árnyékáért becsülik a vén fát; Amely fának árnyékában nyugszol, ne nyesegetsd; Jó a vén fa árnyékában megpihenni; Nagy fának nagy az árnyéka.*

Az árnyékkal kapcsolatos misztikumot (amelyet egyes szóképek is tükröznek, tudniillik, hogy le tud válni az emberről) Székely János írta be a magyar irodalomba (*Az árnyék*, 1967). A misztikum Tárnok Zoltánnál is előfordul, jelesen éppen *Az árnyék* című elbeszélésben: a főszereplő nem tehetvén mást, árnyékká válik, és úgy próbálja meg helyreállítani a kiközösített valóságot: „valami árnyék-szerű, testetlen feketeség” (89), „az árnyéknak éppen hogy nem kocsikázásra, ámde annak színtiszta megakadályozására támadt ingere” (84). Az árnyékmotívum a legtöbb elbeszélésben visszatér. Előfordul frazeológiai jelentésben: „árnyékként lépegetett a nyomában” (380–1). Olykor észrevétlennek kell maradni, árnyékká kell válni: „Árnyék voltam” (120), „Árnyékban én is” (311). Az árnyék lehet jelzés egy folyamatos megfigyelésnek kitett ember esetében: „Mindig legyen mögöttem árnyék” (184). Árnyék valakinek a (rejtve) követője: „Ennek leszek én, ki tudja, meddig, az árnyéka?” (185, 188). Az árnyék más megvilágításba helyezhet, másként láttathat: „Bizonyos árnyékolásban... majdhogynem ellenszenvesnek találta az arcát” (375). Lehet az árnyék metonímia, valaki éppen jelen nem lévő ember helyett álló kép: „a börtönből is szuszogott rám az árnyéka” (345). A legtöbb elbeszélésben tehát az árnyék több önmagánál – többletjelentést hordoz. Az élet árnyékos oldalát hangsúlyozza az ellentéte is, vagyis az élet napos oldala (itt is beugrik egy erdélyi szerző, Karácsony Benő megragadó és ugyancsak kevésbé reflektált regénye: *Napos oldal*, 1936). A „napos oldal” Tárnok Zoltánnál így jelenik meg: akik az árnyékos oldalon tartózkodnak, nem is sejtik, hogy „van más is, hogy felebarátaik szerencsésebbjei, a napos oldalon sétifikálók” (20). Máshol: „Úgy éreztem, eljött az én időm, a sok rohadt vakoskodás után végre itt a napos oldal” (96). Tárnok Zoltán írói világának középpontjában tehát az árnyékos oldalon élő kisember áll.

2.3. Megmerevedett idő, időtlenség. A válogatáskötetben a legrégebben datált elbeszélés 1966-ból származik, a legfrissebb napjainkból. A kisepikai alkotások hosszabb időszakot, egy adott fél évszázadot (a 20. század második fele) fognak át, viszont sok esetben „időtlennek” vannak nagyítva. Egyik főhősének élete: „Csöndesen folyt le ez a hat évtized, mint a hatvan év, unalmasan, kilengések nélkül” (439). Mintha az örök jelen uralkodna, megállt volna az idő, megmerevedett volna a világ, vagyis egyfajta időtlenség. Kemsei István (2012) megfogalmazásában: „kocsonyás állapotú, megfoghatatlan jelen”. Ezzel azt is mutatva, hogy bár a világ és a környezet ötven év alatt változik, az emberi életutak, sorsok, gondok mintha változatlanok lennének. Voltak, vannak, lesznek kisemberek, árnyékban élők. Merthogy – tartós tapasztalat – ők alkotják (mi alkotjuk) a többséget.

3. Tárnok Zoltán történetei láttelekek az emberi kapcsolatok kisiklásairól és a magányosságról

Az író tárgyilagos, olykor lírai pontossággal és érzékenységgel láttatja figuráit. A történetekből egy megmerevedett, változtathatatlan világ képe rajzolódik ki.

3.1. *Az árnyék* (1996) főszereplőjének neve is kisemberi, mert meggondolatlanul adták, ugyanis tréfás, kigúnyolásra okot adó rímet formáz: Olajos Lajos. Olajos küldönc, mindenek egy vállalatnál, az ebédet is elhozza, ha megkérik rá, ám a „rendszerdöntés” első között dobja az utcára, és az akkor gyorsan szaporodó gátlástalan ügyeskedők karmaiba kerül. Mondhatni duplán lesz földönfutó. Az író szerint itt a földön már nincs is megoldás, Olajos „árnyékká”, kísértetté válik, aki igazságot szolgáltat. Az elbeszélésben (kisregényben) aprólékosan árnyalja a szerző a kisember kisvilágát, családi, társadalmi és történelmi bonyodalmak elviselésére, túlélésére kialakított életmódját, mindezzel elnyerve az olvasó rokonszenvét. Ahogy a történet fodrozódik, úgy szurkolunk neki vagy érte egyre jobban, mert tapasztalataink alapján szinte bizonyosra vesszük, hogy elbukik. Kétségtelenül felismerhető Gogol *A köpönyeg* című művének motívuma.

3.2. Egy külvárosi fiú („csóró, téri gyerek”) egyes szám első személyben meséli el futballkarrierjét (*Szemközt a lelátó*, 1976). Egy edző fölfedezi futballtehetségét, szép karriert fut be, amelyet betetőz egy csodálatosnak, vonzóan ígérkező házasság. Majd kiderül, hogy még sincs minden rendben, elkezdődik az „összetöredezés”, lecsúszás, egészen a börtönig. Ami viszont stilisztikailag érdekes: egy jól beszélő lúzer szájából halljuk az élettörténetet tényszerűen, nem panaszkodásként, olykor humorral fűszerezve: „én semmit sem tudok tisztán kapni, bogárral kell lenyelnem a levest, benne van egész elfuserált útvonalam” (108).

3.3. A *Nyüsztések* (1975) egy belvárosi bérház függőfolyosóján ücsörgő üvöltöző elmeháborodottról szól. Eleinte még elnézik neki „szegény bolond”, de amikor már tarthatatlanná válik, elvitetik. S ez a jelenet is roppant együttlérő: „Jöjjön szépen... Jó helyre megyünk, nem börtönbe... Főtt ételt kap, tiszta ágyneműt. Mi ebben a rossz?” (135).

3.4. Az *Éjfél*ig (1980) egy pillanatra mintha a „Pál utcaiakat” idézné, fiúk „bikáznak” (egyfajta golyójáték) a tér eldugott sarkában. Egy erősebb fiú elveszi a gyermekek játékát, majd az agresszor is bűnhődik (pengével megjelölik), mert mindenkinél van erősebb, az élet már csak ilyen.

3.5. Testvéri valóság: az elnyomott öcs ír palackpostát egy „távoli olvasónak”, akit a „végzetes báty” tart „alattvalóként” szobafogságban, sőt terror alatt *A hinta, a romos ház meg a Gizi* (1966) című elbeszélésben. A gyermekkor nagy traumái követik egymást: a testvéri erőszak mellett, az első, suta szerelem, valamint az elköltözés: fájdalmas elszakadás a gyermekkor világától, az első világtól. Tud-

ható, sorozatban jönnek majd az elszakadások, de az első mindig a leginkább megrendítő.

3.6. A *Méz és méreg* (1992) főszereplője, a leszázalékolását intézi, közben furcsa jeleket vesz észre, és olyan érzése támad, mintha egy megrendezett jelenetben lenne, figyelik, rejtett kamerák veszik, és arra ösztönzik, hogy magánnyomozásba kezdjen egy ismeretlen férfi után. A nyomozás során az ismeretlen egyre ismerősebbé válik, nevét, munkahelyét, kapcsolatait is feltárja, lakásába is bejut. Csak-hogy időközben úgy érzi, az őt irányító megfigyelő, a hang („buborékpattanás”), a szerkesztő és önmaga mintha azonos lenne: „önmagamat látom ott kitekeredve, évekkkel, évtizedekkel előbbi önmagamat az ablakon bevágó, szemfájdító nap lobogásában” (259). A „meghasadt” személyiség ábrázolásán túl az elbeszélés alaptörténetének újdonsága a korunk technikája által lehetővé vált folyamatos megfigyelés (pl. „galambszembbe rejtett lencse” [216]). A történet alappéldája Orwell *1984* című regénye (1948) vagy Ray Bradbury *Fahrenheit* című regénye (1953), illetve a belőle készült film; de leginkább a *Truman Show* (rendező: Peter Weir, 1998) című amerikai film, amelynek főszereplője, anélkül, hogy tudná, egy óriási stúdióban él, életét irányítják, rendezik, és világszerte televíziók sugározzák. Korunkban a mediatizáció és digitális technológia által lehetővé vált az egybecsúsztatott magán- és nyilvános világ („Való világ”, reality show). Ennek nyomán az érzékelést megtévesztő virtuális valóság épül föl: „Ez lenne az egyetlen valóság? A cikázásokra még nem eszmélő homály s majdan ama másik, a nyüzsgés utáni érzéstelen? Csak éppen a jelen az, ami nem létezik?” (251).

3.7. Eszter kiemelt káder lett a vállalatnál, de nem tudja magát elfogadtatni, nem veszi komolyan a közössége, otthona és társa sincs, teljesen, szexuálisan is kiszolgáltatottá válik. A *Távolodva* (1983) című elbeszélés sűrített mozzanatokkal Eszter magáramaradottságát mutatja meg. A nem helyén lévő, sodródó ember elveszését.

3.8. A totális kiszolgáltatottság helyzete az albérlőé: *Az albérlő* (1973). Nemcsak azért, mert nincs lakása, ezért más lakásába, esetleg vele együtt társbérletbe kényszerül, hanem azért is, mert mindenben alárendelt, sokszor még elemi szükségleteit is egy idegen emberhez kell igazítania. De még a „végérvényes albérlő”, aki fel is van készülve ezekre a megaláztatásokra, kerülhet olyan meglepő helyzetekbe, hogy a végén csak egyetlen – az irracionalitásokra adott még inkább irracionális – válasz marad a számára.

3.9. A válogatáskötet címadója a *Kereszt a falon* című elbeszélés. Az összes elbeszélés közül ez a leginkább lírai, ez szól legszebben a szeretetvágyról, a megmaradni, fennmaradni mellett a jobbá lenni vágyáról és persze sajnálatosan ismételt az elbukásról. A józsefvárosi „életmese” főszereplője egy lány, aki bele-sodródik a VIII. kerületi éjszakai életbe, prostituált („éjszakai bajnoknő” [334]) lesz „futtatóval” (stricivel, selyemfiúval), gyermeke is születik. Mindig igyekszik azonban ebből kikecmeregni, feljebb kapaszkodni. A kitörés lehetősége fel is villan, egy valószínűtlen kapcsolatban: egy nála fiatalabb, értelmiségi elit családból

való egyetemista fiú személyében. A kapcsolat édes, mámorító percei után azonban drámai váltás következik: a fiú halálos beteg. Nincs más út, folytatódik a lassan emelkedő, de mégiscsak az elfogadott polgári lét alatti élet. S bár a lányát sikeresen úgy neveli, hogy ebből semmit se vegyen észre, és minden meglegyen számára egy másik, jobb, emelkedettebb élethez, amikor a lánya rájön, hogy miről él, őt is elveszti. A főszereplő maga beszéli el élettörténetét, a szokásos „léthazugságokkal” indokolva az eseményeket.

3.10. A *Szédülés* (1979) egy jóakarátú, művelt tanár évtizedes lefojtott indulatai nyomán támadt suta, önkontrollját veszítő, mindent tönkretevő kitörési kísérletét tárja elénk: „a tanárt arra szorítja a hivatása, hogy minduntalan a magáénál alacsonyabb szinten fejezze ki magát, nem csoda, ha [...] ő maga is lesüpped lassacskán a gügyögéshez közel álló színvonalra” (373). A legtöbb elbeszélés – mint ez is – az időtlenségbe helyezi ki a történetet, néha ki is mondva, kozmikus távlatot teremtve: „e pillanattól kezdve biztosan tudta, hogy mindaz, amit lát és csinál, valószínűleg nem most történik” (404).

3.11. *Az ötödik égtáj* (egy 2012-es kötetből való) című elbeszélés egy „szöveggyógyító”, azaz korrektor nyugdíjazáskor történő befelé fordulását, végső soron önfeladását mutatja be. Az egyhangú, cselekménytelen élet teljessé válik a nyugdíjazással.

4. Nyelviség, stílus

Tárnok Zoltán pontos, részletdús megfigyelő, analitikus elemző, összegzései kisebb részt a belenyugvást, nagyobb részt a dolgok irracionálisából fakadó egyetlen megoldást, a fantasztikumot, misztikumot kínálják. A válogatott munkák kizárólag kis- vagy rövidebb epikai műfajok: elbeszélések, kisregények. Stílusuk változatos: sokféle elbeszélési mód, nézőpont és nyelvi megoldás található benne. Fő jellemzője, hogy roppant finom írói módszerekkel emeli meg, teszi irodalmivá a külvárosi pesti nyelv fordulatait. Egyes elbeszélései a részletező, tárgyilagos-tárgyas intellektuális stílust képviselik, több esetben érzékletes lélektani ábrázolással, mások az élőbeszéd drámaiságához közelítenek. Ebben a 20. századi magyar realista epikusok közé sorolhatjuk. Értő ismertetői a Móricz Zsigmond-i, Déry Tibor-i jellemzőket emelik ki, sőt Gelléri Andor Endre „lírai pontosságához” hasonlítják. Ahhoz az elfeledésre ítélt, süllyedőben lévő magyar irodalmi vonalhoz tartozik, amelyet Szakonyi Károly idéz meg *Írók lámpafényénél* (2013) című kötetében. Csak néhány név a kötetből: Bertha Bulcsu, Szabó István, Gerelyes Endre, Illés Endre, Simonffy András, Bárány Tamás, Galambos Lajos.

Tárnok Zoltán minden olvasójának feltűnik az író mindvégig kifogástalan mondatszerkesztése. Kelemen Lajos (2012: 115) írja: „Óraműepika az övé. Ugyanaz a pontos, szótakarékos mondatfűzés jellemzi a pálya elején, mint érett korában.” Hornyik Miklós (2011) hasonlóan látja: „tisztá, világosan tagolt emberi beszéd”, illetve: „mondatainak lélegzetvétele és ütemezése olyannyira ma-

gasrendű alkotói lelemény, hogy már-már a megtévesztésig emlékeztet a köznapi beszédre.” Domonkos László (2011) is hasonlóan vélekedik: „Lenyűgöző szépségű, hatalmas erejű lélekábrázolás, érzékletes, hajszálpontos nyelvezet egyetlen fölösleges szó, mondat nélkül. Bámulatós ember- és valóságismeret, kristályosan tiszta szerkezet.”

Az elbeszélésekben több helyen is reflektálódik a szövegalkotó módszere és ezen keresztül a nyelv. A *Kereszt a falon* című elbeszélésben felbukkan a nyelvet figyelő értelmiségi (író) gesztusa: „Nagy irodalmár volt, kigyúlt a feje, ha eleresztettem neki valami zaftosabb kültelki szöveget, mindjárt föl is jegyezte magának. Egyszer mindenfélét összeivott, féldeciket, sört, pezsgőt, uborkalevet, azt találtam mondani neki: Érzem a leheleteden. Tele vagy, mint a hatos villamos. Ő pedig már kapta is elő a noteszét meg a ceruzáját, és már jegyezte föl ezt a rossz szöveget is, aztán meg állítólag belefűszerezte az irományaiba, azt mondta, ettől élénkül fel, ettől kap egy kis gurulatot a stílusa...” (364).

Egy másik reflexió a nyelvre a korrektor személye kapcsán. Aprólékos és szinte láthatatlan munkát végez a szöveggyógyító, a korrektor (*Az ötödik égtáj*). Többnyire nem ismerik, nem tartják számon. Ha nem lenne, akkor egészen biztosan feltűnne a hiánya. S vajon hogyan hat ez vissza magára a személyiségre? „Nélkülözhetetlen munkaeszköze a Helyesírási Tanácsadó Szótár és az Idegen szavak Szótára lett, ezek valamelyikét – ahányszor csak bármilyen gyanús dologba botlott, vagy valami másképp rémlett neki – rendre felütötte... Idővel aztán már azt is tudta, hogy ezeket sem lehet ám vakon és nyakló nélkül követni, egyik sem szentírás, nem kőbe vésett parancsolat, megvannak a belső ellentmondásai, és imitt-amott el is avultak. No meg olyan is van, hogy szolgálai alkalmazásuk egyenesen tönkretenné az adott szöveget, a szöveg különösségét, van tehát, kivált művészi igényű munkában, ami éppen úgy jó, ahogyan rossz, mert az akadémikus kívánalmakat, mondhatni, mint kutya a vizet, rázza le magáról” (417). Lám a korrektor sem föltétlenül szolgálai szabálykövető, hanem alkotó ember: „Akár fűtyülhetett is az éppen soros nyelvészki kukorékolásokra, mert tudta, hogy mindezek múltólagos dolgok, s amit a tudósi csököttség ma még tilalmaz, hamarosan jogerőssé válhat, nincs hát miért kapalózni ellene, ha egyszer mindenki, egy egész nyelvközösség helyénvalónak találja” (419). Vajon azonosulni tudunk-e az életére, tevékenységére tekintő korrektor rezignált gondolataival? „Mindazonáltal tudta jól, hogy amit ő végez, csak afféle szellemi segédmunka, nem becsülte túl. Ha nem is értett egyet közvetlen főnökével, aki magát a szöveggondozást előszeregettel és aggálytalanul pusztán beékezőként emlegette, mintha az egész művellet csak annyiból állna, hogy egy kéziraton az írógép fogyatékos betűkészletéből eredő ékezethiányokat pótolja, azzal azért maga is tisztában volt, hogy ez a munka bizony a névtelenség jótékony takarásában zajlik, nincs hely a világon, ahol bárki is jegyezné az ő szöveggyógyító hozzájárulását” (418).

A harmadik nyelvi reflexió egyenesen a szocializmus „első számú méltóságának” szavajárására utal: „betű szerinti, hangmódosulást nem ismerő ejtéssel intézte szózatait a nemzethez” (9). A jelzett korszak politikai beszédmódjára is van utalás: „a riporter kérdéseire kivétel nélkül nyelvtanilag helytelen, beteg mondatrövedékekkel válaszoltak, összezürték-keverték a vonzatokat, alanyokat az ál-

lítmánnyal, zagyválva rakták ki a toldalékokat. Egyikük például, jelesül éppen a vattacukorkás-halott, olyasmit mondott, hogy: „Ezeket az alapanyagokat, amire az előbb már nagyon volt szó.” A képviselőnőnek pedig Pálmai nagy bosszúságára, betű szerint ez tudott kibukni a száján: „Ezt a fontos meglépést fontos volt meglépni” (428).

A kisemberek író által megfigyelt nyelvi világa szépirodalmi szintre emelve jelenik meg az elbeszélésekben. A nyelvi világ egyik összetevője a nagyvárosi, kültelki folklór, valamint az azt hordozó szleng. Ennek ellenére az elbeszélések stílusa nem közelít a nyelvi dokumentarizmushoz, megmarad „emelkedettnek”. A kellemetlen ember jellemzése: „befelé nőtt a hajam tőle” (361); „vannak elegen, akiket parafadugónak se használnék” (275); „az ilyen alak úgy jön világra, hogy egy részeges múzeumőr leissza róluk a folyadékot” (264). Kizökkenés, nem várt fordulat: „volt egy kis szőr a palacsintában” (342). A visszafogott, lefojtott élet: „nem háborgatja, mint egy babszem felbillenése a tányéron” (374).

Minden író komoly dilemmája a nyelvi kimondás – ki nem mondás. Tárnok Zoltán a visszafogottságot választja: „Te még gyakni sem tudsz... Barátunk nem az ódon zamatú ígét használta, hanem az elfajzott származékát, amely csak újabb időkben vált oly közkeletűvé, hogy úton-útfélen hallani serdülő fiúk s lányok szájából, olvashatni mindenfajta rangosnak mondott kiadványban, jöllehet azelőtt nemhogy nem türte el a nyomdafestéket, de még pusztá kiejtése sem csekély borzongást keltett magára valamit is adó társaságban” (239). Vagy másutt: „Azt az épületes megjegyzést eresztette el, hogy nem lopja ő a... és itt kimondta magyarán azt a közönséges, jelentősen mai szót, amit én hölgytársaságban sose vennék a számra, s amit most is – hogy a papír bele ne piruljon – jobb híján csak tölténynek mernék nevezni. Szóval nem lopja ő azt a bizonyos, a hölgyet olyannyira függőségben tartó portékát, hogy napra nap csak úgy hintegesse!” (238). Tárnok Zoltán stílusa a bizonyíték arra, hogy a nyers kimondás nem föltétlenül szükséges: lehetséges irodalmi szövegben csak érzékeltetni, és nem megjeleníteni a nyers szavakat, kifejezéseket.

A továbbiakban Tárnok Zoltán stílusának összetevőit jellemzem. Aprólékos, részletező, jellemző leírások: *piszkoskék fővárosi autóbusz* (185), *a cipő félig kicsibrálva, egyebugya öltözék, csurgóra húzott zsiros kalap* (140), *vadászó macska a segged partján* (tetoválás) (144), *cafatokra ázó válaszlai* (196), *Anyám ezalatt már a konyhába botozott* (219), *Iránytalan balsejtelem szállta meg* (321). A Horváth Mihály téri templom leírása: „A templom állványokkal körbeácsolt, páros tornya mint valami kifordult foggyökér nyilallott a vidék fölé...” (181). A játékos (és úgy vélem, le nem írt) familiáris nyelvhasználatba sorolhatók a mosogatás sajátos szóképei: *három csatára tudta elmosni az edényeket* (218), *Elmosogattam egy banda edényt* (376). Egyedi szóhasználati jellemzők: *ránéztire* (14, 71), *ez időtt* (85), *üstöllést* (85), nem *mentek* bizonyos szertelenségtől sem (401).

Pontos, „beszélő” jellemrajzok: *hervadt lucskosrózsis* (23), *szervő-mozgó ember* (33), *sajtbőrű férfi* (186), *szétdöncölt ábrázat* (252), *barkós férfit* (263), *szurkapiszkaival* (263), *vérágas szem* (279), *vizálló mosolyú fiatalember* (312), *faros-bögyös, uszonykező bátyja* (410), *szöske, szívarcú lány* (421), *neki a hét is páros* (447). Egy mozdulat, gesztus leírása: *betámított az irodába* (31), *trom-*

buckázik (a porban) (63), *eltéved az ember szája* (244), *elektromos pofon* (csak az tudja értékelni ezt a jelzöt, aki már kapott pofont, 163), *szétpreccentette* (219), *összekajabítok valamit* (234), *dermedt dobkályha* (258), *ő, akire még a napot is ráragasztottam volna* (367), *ecetszagú nevelőanyjával* (372), *középső ujjával legörbítette ajakhúsát* (394). Vagy egy jellemző hangulat: *untam az aranyeres hangulatot* (100).

Korszakjellemező szavak: *méhpempő*, *orkánkabát*, *nejlonharisnya*, *vetkőzős golyóstoll*, *rágógumi* (32), *szíjcukor* (125), *bikázni*; *golyózó gyerekek* (137), *gyöngyballonos* (182), *buborékszoknya* (183). A szocializmus egyik láttelepe: „látszattevékenység forrt, lázas semmittevés” (9).

Nem maradhatnak ki a mikrokörnyezet jellemző „beszólásai”: „lakjon a tizedik emeleten, és ne legyen lépcső” (144) „hamarosan felültetem őket a felhő szélére” (326). De még inkább a drámai párbeszéd. Szópárbajok (párbeszédkavalkád):

- (a) „– Távolodj már [...] Ott vannak a parasztok, azokkal foglalkozz. [...] – Ki a paraszt? Utoljára akkor voltam vidéken, amikor börtönbe csuktak. [...] – Hagyjátok azt a féleszűt [...] – Jól van, élmunkás, tapsolsz eleget a gyűléseken? [...] – Szállj le rólam. – Elhomályosítasz mindenkit, mit? – Láttalak múltkor, ne dumálj [...] Könyéig olajos voltál! – Melőznél vele csak egy napot! Kifehérednél! – Mikor mentek már haza?” (150)

(b) „Gyere velem, kisanyám [...] gyere csak el a bácsikával. Rossz kakas lehetsz te [...] nem látom a taréjod! Csókolom a barackmagodat, anyukám, eljönneél velem oda, ahol mind a kettőnknek jó? Nem jársz rosszul, esküszöm az anyám véérére, bármit csinálhatsz. Fátyoltánc is lehet? Ne szórakozzál velem, anyukám, én nem húszéves vagyok, már hatvanhét is elmúltam. Hatvanhét? Hát az rossz lehet. Rossz is, anyukám, ne tudd meg. Cefetül rossz. De állítólag hetven fölött már megint jó.” (338–9)

(c) „Vagy talán azt hiszed, valami difi van a farkammal? Jóformán csak annyi, hogy te vagy a végén.” (339)

(d) „– Nincs egy százasod, édes barátom? [...] De [...] Nálad. Meg akarod adni?” (264)

A mikrokörnyezet szlengje, frezológija: *hervadt lucskosrózsis* (23), „Tele vagy, mint a hatos villamos” (364), „még a fingba is belebotlott” (364), állt *plöttyül* (64), *almás* (‘semmi’) (91), „kerestem a házszámot” (a focipályán) (92), „itt oda kell tenni néha a virgácsot” (93), *seggdugas* (jobbszélső) (94), „falra másztam attól, hogy nem halva született” (106), „helyében már rég lefolytam volna a csövön” (107), „mindenhova oldalkocsival megyek” (112), „finggal nem lehet tojáást hímezni” (128), „Anyámat ne lássam, ha van bikázás” (138), „tisztára olyan voltam,

mint a bili füle” (171), „Ismerős vagy nekem, anyafej” (279), „el kell tűnnünk a balfenéken” (297), „Azt hiszed, anyukám, te szoptad helyesre a piramist?” (312), *húsvásár* (335), „Ez olyan meleg, te, ha ráköpsz, sistereg” (338), „gyárilag így vagyok bekötte” (340), „több dákót kell fognom, mint kilincset” (360), „neki csak úgy jó, ha elől völegény lehet, hátul meg menyasszony” (361), „befelé nőtt a hajam tőle” (361), *próbanéger* (433), „Olyan lusta, hogy körül lehet söpörni” (447).

A mikrokozmosz vaskos nyelvi tréfái: „hogyan kell furulyázni, hogy a kuncsaftnak ne fájjon. Hát úgy, hogy egy földrajzi nevet kell mondani közben, azt, hogy Honolulu, és véletlenül sem azt, hogy Kamcsatka” (337), „az igazi kurva egy fuvar alatt kétszer is elévez, először amikor az ügyfél leszáll róla, másodszor meg amikor kipengeti a díjat” (337), „Ha öt perccel később tol ki magából [anyád], szénné égtél volna” (433). Tréfa (tipikus szakmunkástréfa): „menjek el a gyógyszertárba gépzsírért” (95). Szótorzítással jellemzett alak: „bocsánatot kívánok, mi erről a méhlepényed” (79). Szótévesztés (jellemzésül): „a lázmérés mérlázás” (354). Kreatív nyelvi tréfa: *böndögöz, gyomorrotty* (445). Ironia: „ügynevezett dolgozók iskolájában” (10), „Olajos Lajos... jó kezűnek s magaellátónak bizonyult nemi vágyainak kormányzásában is” (15), *aranytökű barátom* (130), *alattvaló fejedet* (175), *örülünk a köbön* (178).

Feltűnően sok a sajátos ikerszó: *csillogó-billogó* (20), *szerző-mozgó ember* (33), *szíre-szóra* (184), *szerbe-számba* (209), *faros-bögyös* (337), *egyebugya* (369), *csörgött-börgött* (433), *szerbe-számba* (434), *sorra-rendre* (441), *zsugorodott-zömlült* (447).

Kiszólás a szövegből (narráció): „Néha kijárok meccsre, ide a Fáy utcai edzőpályára” (122), „Most már itt térdelek a küszöb mellett, és írok neked, távoli olvasó” (161), „Sok minden fontosat fogok még leírni neked, olvasó, ne lepődj meg!” (173), „Hát ilyen az én életem, olvasó!” (177)

Az elbeszélések nyelvi leleményei általános megfigyelések, és igazságok kimondásához vezetnek: „a társadalom nemcsak legelésző lángelmékből áll” (265), „milliók keresik, fáradságot nem kímélve, gyűlöletük tárgyát, és ha nem lelik, boldogtalanok” (275), (A magyar nyelv adta tömörséggel) „keresztbegyűlöljük egymást” (302).

Címadás (szövegből): *Szemközt a lelátó* (115), „Nyüszítetek, mint egy kutya” (134), „méz színe alatt nyújtotta a mérget” (230), *szédülés* (403), *Az ötödik égtáj!* (423)

5. Érzékenység

Az egyes elbeszélések főszereplői kivétel nélkül jók, vagy legalábbis törekszenek a jóra, élni, túlélni akarnak. A történetek sok esetben vezetnek bennünket a meg-hasadt, osztódó, egyes esetekben kettős személyiségek világába. De kivétel nélkül a fizikai és lelki válságba került, szorongatott, szorongó emberek sorsával foglalkoznak. Nyilvánvaló az író empatikus hozzáállása: nemcsak ismeri, de szereti is ezeket a kisembereket. Szereti őket, mert alapvetően jók, vagy legalábbis jobbak akarnak lenni, élni akarnak, „ahogy lehet”. Ki mondhatna ítéletet felettük, ha éppen kitörési kísérleteik nem megszokottak, ügyetlenek vagy végzetesek? Tárnok

Zoltán irodalmivá magasztosult figurái, kisemberei elnyerik rokonszenvünket: részben azért, mert magunkat is felismerjük bennük (mindenki kisember valahol), részben azért, mert szinte mindig kivétel nélkül elbuknak, és harmadrészt azért, mert az ember nem feledheti el, hogy az emberi közösségeket csak a szolidaritás tarthatja fenn. Az erre való figyelmeztetés is a művészet, jelen esetben az irodalom dolga. Hogy mindez velünk is történt, történik vagy történhet, az teszi igazán elevené, életszerűvé az író történeteit. Csak az szomoríthat el bennünket, és ez az író szomorkás rezignáltsága: hogy valamennyi szereplője itt a földön elbukik, és legfőljebb reménykedhet valami magasabb rendű, meg nem ismerhető igazságban.

6. Gondolatiság, misztikum, filozófia

A történetek az író jól ismert mikrokörnyezetéből kiindulva csaknem mindig eljutnak egyfajta szintézisig, földi vagy misztikus megoldásig. Jól ismert a hétköznapi filozófia: „Terepszínűnek kell lenni, a hülyék így találták ki” (113). Ám sokszor elrugaskodik a hétköznapiságtól: „olyan fátyolos volt a világ, kezdett összetöredezni minden” (117), és elemelkedik a mindennapokból: „kicsit fönről, kívülről látta már magát” (82). A földi élet elviselhetetlensége, lehetetlensége olykor már csak irracionális, misztikus megoldásokat kínál: „És ha ez az egész, körbe-karikába s magukkal együtt, valójában nincs is sehol? Csakugyan, ami van, villamoscsikorgás, madarak röpte, megroskadó fűszálak a hó alatt, lélegzet és lüktetés, az vajon nincs sehol? Az talán mind-mind csak egy roppant agyvelő mozija?” (242). Másként: „Csak éppen a jelen az, ami nem létezik?” (251). Egyik szereplője úgy érzi, mintha kétszáz évvel későbbi időszakban élne: „már egészen bizonyos volt benne, hogy a mostaninál jóval későbbben, pontosan a jelzett számnak megfelelő időben, vagyis kétezer-százhetvennégyben nézi ezt az adást, ugyanitt, ugyanebben a lakásban, olyasvalaki szemével, aki most még nincs is világon...” (427).

Tárnok Zoltán kisembereinek valós és irracionálisba hajló történetei mindig eljutnak valamilyen filozófiai gondolatig. Legtávolabb talán *Az ötödik égtáj* című elbeszélésben. Már maga a cím is költői és légies: „Az ötödik égtáj! Ez a jó irány.” Nem kell sok magyarázat a remek címhez: az ötödik égtáj föl-felé van! „Maradt ezenkívül más?” (423). Ezt a kérdést a főszereplő, a korrektor teszi föl magának. „S mindez csak arra való, arra lesz jó, hogy a végén legyen mit elvenni tőlünk? Nem lesz többé soha övé még az az égett szélű fakanál sem, amivel mostanáig az ételeit kavargatta. S a kékről pirosra, pirosról kékre váltható golyóstollának, a rojtozott szegélyű könyvjelzőjének is örökre búcsút mondhat? [...] Lehetséges, hogy ez mind-mind, kivétel nélkül odalesz, végleg ki fog fakulni a képből, s az ő sok évtizedes munkálkodása, még csak be sem íródik sehová? Márpedig az nem kérdés, hogy újra meg újra így, ilyen módon szokott alakulni a dolog, legalábbis eddig még mindenkinek sikerült ezeket az utolsó darabig elveszíteni” (438–9). Ritka tömörséggel, egyszerűséggel kérdez rá a leglényegesebbre: „Csakugyan úgy lehet, hogy a legparányibb moccanásunkkal is a nagy egetemet, magát a mindenséget változtatjuk meg?” (444).

Tárnok Zoltán elbeszélésművészete illeszkedik a magyar realista próza hagyományaihoz, de áthatja a lírai érzékenység és a filozófiai megoldáskeresés. Hogy nem ismerjük eléggé, hogy nem nagyon tárgyalják korunk irodalmárai, a mi hibánk. „Ha dominikai származású angol írónőnek születik, Jean Rhysnek neveznék, a Nyugat kedvence lenne” (Hornyik 2011).

SZÉPIRODALOM

Tárnok Zoltán 2018. *Kereszt a falon*. Kortárs Kiadó, Budapest.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2019. Árnyműveken. Tárnok Zoltán válogatott elbeszélései. *Kortárs* (megjelenés alatt).
- Domonkos László 2011. Menthetetlenek. *Magyar Nemzet*, 2011. augusztus 1. <https://magyarnemzet.hu/archivum/archivum-magyarnemzet/menthetetlenek-4402838/>
- Domonkos László 2016. Keskeny Károly: távolodva, közeledve? *Hitel* 2: 76–80.
- Fazakas István (főszerk.) 1989. *Kortárs magyar írók kislexikona* (1959–1988). Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Hornyik Miklós 2011. *Tárnok Zoltán: Távolodva. Válogatott elbeszélések*. <https://moly.hu/konyvek/tarnok-zoltan-tavolodva>.
- Kelemen Lajos 2012. Tied e játékban, amit te tudsz. Tárnok Zoltán: Távolodva. *Hitel* 10: 113–6.
- Kemsei István 2012. Tárnok Zoltán: Az ötödik égtáj. *Kortárs* 11. http://epa.oszk.hu/00300/00381/00175/EPA00381_kortars_2012_11_13093.htm.
- Pomogáts Béla 1982. *Az újabb magyar irodalom (1945–1981)*. Gondolat, Budapest.
- Thiery Árpád 1978. Tárnok Zoltán: Végjátékok. *Jelenkor* 21/4: 375–6.

EGYÉB IRODALOM

Geri Ádám 2019. „A teljesítményünk rólunk szól, de a siker a többiekén múlik”. Interjú Barabási Albert-Lászlóval. *Business. HVG-Extra* 2019/01: 6–10.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

SUMMARY

Balázs, Géza

Objectivity, sensibility, and mysticism in Zoltán Tárnok's short stories

The literary achievement of Zoltán Tárnok, seven volumes of which have been published so far, has not received proper response. He belongs to the realist strand of twentieth-century Hungarian literature, his writer's world is the 8th district of Budapest. His works (short stories, short novels) focus on the marginalised common man (the lower level of proletariat). A recurring motif is shadow, having metonymic, metaphoric and symbolic significance. In addition to detailed descriptions of

physical objects, his style is characterised by sensitive psychology, the representation of the world of a “split personality” in several cases, and writer’s imagination that sometimes verges on mysticism and fantasticism. His elaborated language use is characterised by raising suburban slang items to a literary level, dramatic squabbles, and verbal irony and humour. His storytelling is colourful: along with the writer-narrator, the hero of the “life story” (lifelong prevarication) is often speaking. Most short stories place their plots in a timeless framework, creating a cosmic perspective.

Keywords: Zoltán Tárnok, literary topography, 8th district, slang, objectivity, mysticism, motif of shadow